

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 29.09.2022 Kabul Tarihi: 04.11.2022 Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Gürcistan-Ahaltsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi

An Evaluation of the Castle / City of Georgia-Ahaltsihe (Ahıska) in Terms of Turkish-Islamic Artefacts

Osman AYTEKİN*

Öz

Ahaltsihe (Ahıska), günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtshe-Cavaheti Bölgesi'nin idari merkezlerinden biridir. Gürcistan'ın güneydoğusunda yer alan Ahaltsihe, Ardahan-Posof İlçesine bağlı Türkgözü Kara Sınır Kapısına oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Posof Çayı'nın yanı başında yükselen kale, Anadolu-Kafkasya tarihi yol ağı üzerinde bulunmasından dolayı jeopolitik öneme sahiptir. Tarihsel geçmişi, Tunç Çağlarına kadar uzanan, 642 yılında Müslüman Araplarca, 1068 yılında ise Sultan Alparslan tarafından fethedilmiştir. Gürcülerin "Lomisa Kalesi" olarak adlandırdıkları, Osmanlıların "Rabat-i Kala-i Ahıska" dedikleri Ahaltsihe Kalesi, 13-17. yüzyıllar arasında Cakeli Hanedanlığı'nın (Atabekler) idari merkezliğini yapmıştır. 1578 yılında Osmanlı egemenliğine geçmiş ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'nın idaresinde kalmıştır. Çok kısa süre için özgürlüğüne kavuşan bölge, 1921 de tekrar Bolşevik Rusya'nın işgaline uğramış ve bu durum 1989/1991 yılına kadar devam etmiştir. 1628 yılında, Çıldır Eyaleti'nin idari merkezi konumuna gelen Ahaltsihe-Rabat Kalesi; iç kale ve kent olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ayrı olarak vadi içerisinde yer alan bugünkü modern Ahaltsihe, Ruslar tarafından 1829 yılı sonrasında kurulmuştur. Kalenin, 9. yüzyılda yapılmaya başladığı ancak günümüze ulaşan yapıların ekseriyeti 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı dönemi yapıları olduğu kabul edilmektedir. Önceki dönemden kalma Aziz Giorgi Kilisesi'nin (9-10. yy.) yanı sıra Osmanlı dönemine ait Ahmediye Camii ve Medresesi, kalenin en önde gelen yapıları durumundadır. 17. yüzyıl ünlü seyyahlarımızdan Evliya Çelebi; "Taş bir kale, kale içinde 1100 kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han" diye tasvir eder. Ahmediye Camii ve Medresesi, Çıldır Valilerinden Ahmed Paşa (1748-1759) döneminde yaptırılmıştır. 1829 yılından sonra eski işlevini kaybeden cami ve medrese kale ile beraber, 2010-2012 yılları arasında Türkiye-Gürcistan karşılıklı kültürel iş birliği sonucunda köklü bir restorasyona tabi tutulmuştur. Sonuç olarak; yakın komşumuz Gürcistan'la ticari ilişkilerimizin yoğunluğuna rağmen, kültürel işbirliğimizin istenilen düzeyde olmadığı gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Gürcistan, Ahıska, Cami, Medrese, Hamam*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, osmanaytekin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1145-8290

Abstract

Ahaltsihe (Ahıska) is one of the administrative centers of the Samtshe-Jawaheti Region of the Republic of Georgia today. Located in the southeast of Georgia, Ahaltsihe is located very close to the Türkgözü Land Border Gate of the Ardahan-Posof District. The castle, which rises next to the Posof Stream, has geopolitical importance due to its location on the Anatolian-Caucasian historical road network. It was conquered by the Muslim Arabs in 642, and by Sultan Alparslan in 1068, whose historical background dates back to the Bronze Ages. Ahaltsihe Castle, which the Georgians called "Lomisa Castle" and the Ottomans called "Rabat-i Kalai Ahıska", 13-17. It was the administrative center of the Cakeli Dynasty (Atabeks) between the centuries. It came under Ottoman rule in 1578 and remained under the rule of Tsarist Russia until 1918 as a result of the 1828-1829 Ottoman-Russian War. The region, which was liberated for a very short time, was occupied by Bolshevik Russia again in 1921 and this situation continued until 1989/1991. Ahaltsihe-Rabati Castle, which became the administrative center of Çıldır Province in 1628; It consists of two parts, the inner castle and the city. Apart from these, today's modern Ahaltsihe, located in the valley, was founded by the Russians after 1829. It is accepted that the castle started to be built in the 9th century, but the majority of the structures that have survived to the present day are Ottoman structures from the 17th and 18th centuries. In addition to the Church of St. Giorgi (9th-10th centuries) from the previous period, the Ahmediye Mosque and Madrasa belonging to the Ottoman period are the most prominent structures of the castle. Evliya Çelebi, one of our famous 17th century travelers; He describes it as "a stone castle, around 1100 earthen houses in the castle, many mosques, baths, madrasahs and inns". The Ahmediye Mosque and Madrasa was built during the reign of Ahmed Pasha (1748-1759), one of the governors of Çıldır. . The mosque and the madrasa, which lost their former function after 1829, were subjected to a radical restoration between 2010-2012 as a result of mutual cultural cooperation between Turkey and Georgia, together with the castle. As a result; Despite the intensity of our commercial relations with our close neighbor Georgia, it should not be overlooked that our cultural cooperation is not at the desired level.

Keywords: *Georgia, Ahıska, Mosque, Madrasa, Bath*

Giriş

Ahalsihe (Ahıska), günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtshe-Cavaheti Bölgesinin (Gürcüce: სამცხე-ჯავახეთი) idari merkezlerinden biridir. Kuzeyinde Guria ve İmereti, kuzeydoğu ve doğusunda Şida Kartli ve Kvemo Kartli idari bölgelerle çevrelenmiş olan Samtshe-Cavaheti Bölgesi'nin güneyinde Ermenistan ve Türkiye, batısında Acara Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. (Şekil-1). Bölge; Ahalsihe, Vale, Ahalkalaki, Ninotsminda ile Borcomi ilçelerinden (Gürcüce: რაიონი/raioni) oluşmaktadır. Bunların yanı sıra Gürcüce "daba" olarak adlandırılan Bakuriani, Bakurianis Andeziti, Tsağveri, Ahaldaba, Adigeni, Abastumani ve Aspindza adlarında 7 adet beldeye sahiptir. Bu bölgede yaklaşık 258 adet köy yerleşmesi bulunmakta olup, 6.420 km² büyüklüğündeki yörede toplam 155.800 (2018) bin civarında nüfus yaşamaktadır. Gürcistan'ın güneydoğusunda yer alan Ahalsihe, Ardahan-Posof İlçesine bağlı Türkgözü Kara Sınır Kapısına oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Posof Çayı'nın yanı başında yükselen Rabati Kale-Kenti, Anadolu-Kafkasya tarihi yol ağı üzerinde bulunmasından dolayı jeopolitik öneme sahip yerleşim yerlerinden biridir.

Gürcistan'ın zaman zaman genişleyip daralan topraklarında paleolitik devirden beri iskan gördüğü ve özellikle neolitik dönemde yerleşik hayatın varlığı arkeolojik verilerle doğrulanmış, bu süreç hiç aksamadan kalkolitik, tunç ve demir çağlarında devamlılık göstermiştir. Roma-Bizans ve Pers-Sasani mücadelelerine sahne olan bölgenin her daim önemini koruduğu anlaşılmaktadır (Brosset, 1849: 15 vd.; Braund, 1994: 240; Salia, 1983: 11 vd.; Erzen, 1984: 53-69; Bala, 1984: 837-845; Dursun-Karamanlı, 1996: 310-316; Bryer-Winfield, 1985: 344-351; Lang, 1997: 15 vd.; Canaşia, 1997: 29 vd.; Çiloğlu, 1993: 12 vd.).

Ahıska yöresinin İslamiyet'le tanışması Hz. Osman dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak halkın Müslümanlaşması Osmanlı döneminde olmuştur. 1595 tarihli 130 nolu Ahıska Livası Mufassal Tahrir Defteri kayıtlarından anlaşılacağı gibi, Osmanlıların bölgeye egemen olduktan sonra vakıflar marifetiyle imar faaliyetlerine girdikleri anlaşılmaktadır. Kent, 1068 tarihinde Selçukluların eline geçmiş, 1267'de ise Moğollar tarafından alınmıştır. 1268-1578 tarihleri arasında; İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlere bağımlı yarı bağımsız "Atabek" unvanlı yerel beyler tarafından yönetilmiştir. 1578'deki İranla yapılan Çıldır Savaşı sürecinde Ahıska çevresi Osmanlı egemenliğine geçmiş olup bu durum 1828-1829'da vuku bulan Osmanlıların Çarlık Rusyasına yenilgisine kadar devam etmiştir (Resim-1). 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Ahıska, Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bırakılmış ve Tiflis'e bağlanmıştır. Bazı kaynaklar 19. yüzyılın sonlarında Ahıska kent nüfusunun 30.000 kadar ulaştığını yazmakta ve şehir ahalisinin Laz, Gürcü ve Türklerden oluştuğu belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru 14 Kasım 1944'de Müslüman halkın ekseriyeti Stalin yönetimi tarafından ani bir kararla bölgeden Orta Asya ülkelerine sürülmüş ve yerlerine Ruslar tarafından Katolik Ermeniler yerleştirilmiştir. Bunca yıl geçmesine rağmen, Ahıska Türklerinin vatan hasreti halen devam etmektedir (Bekadze, 2014: 1 vd.; Çelik, 1996: 1 vd.; Sarı, 2015: 153-179; Özder, 1971: 91; Gümüş, 2019: 15-30; Kaya, 2020: 11-30; Buntürk, 2007: 1 vd.; Özkan, 1968: 64 vd.; Saray, 1997: 1-27; Kılıç, 1997: 188-190; Miminaşvili, 1999: 103-122; Sürmeli, 2001: 18 vd.; Altundağ, 1952: 79-90; Budak, 1999: 594-612;

Çakmak, 1999: 613-621; Abduladze, 1999: 622-630; Yağcı, 2002: 554-563; Gümüş, 2002: 713-721; Gümüş, 1999: 326-335; Eğilmez, 2002: 705-712; Şengelia, 1998: 12-17; Şengelia, 2000: 17-20; Şengelia, 1999: 17-21; Akgündüz, 1994: 577-586; Güzelöglü, 2019: 122-139; İzzetgil, 2013: 2697-2706; Kılıç, 2020: 83-115; Sarı, 2020: 458-482).

Türkiye-Gürcistan karşılıklı ticari ve kültürel işbirliği, SSCB'nin 1989 yılında dağılmaya başlaması ve 9 Nisan 1991'de Gürcistan'ın SSCB den ayrılma kararı alması neticesinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte ilk olarak 2007 yılında, başkanlığımızdaki 3 kişilik uzman grupta Gürcistan'a Türk Tarih Kurumu Başkanlığınca desteklenen proje çerçevesinde gidilip yaklaşık 20 gün, Gürcistan heyeti ile birlikte arazi incelemeleri yapılmış ve çok sayıda Osmanlı döneminden kalma taşınmaz kültür varlıkları belgelenmiştir¹. (Fotoğraf-2, 3). Bunun ardından, Gürcistan heyeti de resmi olarak Türkiye'ye gelerek, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığımızın öncülüğünde Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu illerindeki Gürcü eserleri üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Tiflis'te düzenlenen bir konferansa katılmak üzere Gürcistan'a 2014 yılında gittiğimizde Rabati Kalesi bir kez daha ziyaret edilmiştir (Fotoğraf-4). Bu işbirlikleri zaman zaman tekrarlanmış olup, karşılıklı olarak kültür varlıklarının restorasyonlarının yapılması gerçekleştirilmiştir. Ülkemiz, Artvin-Yusufeli ilçesinin İşhan köyündeki İşhan Manastır Kilisesi ve Çevre Düzenlemesi (2019), Gürcistan Hükümeti de Ahaltsihe Rabati Kalesi içerisindeki Ahmediye Camii ve Medresesini restore etmiştir (2012). En son ilk başlarda bizim de yer aldığımız proje çerçevesinde (Fotoğraf-5), 2017 yılında başlatılan ve T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı tarafından desteklenen; proje yöneticiliklerini Nebi Gümüş ve Nicole Kañçal-Ferrari'nin üstlendiği çalışma neticesinde 2019 yılında "Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yادigarları" adlı bir kitap yayımlanmıştır. Söz konusu kitapta Ahaltsihe İli'ne bağlı Ahıska, Adigeni, Aspindza ve Ahalkalaki kasabalarında olmak üzere İmam Evi, Mezarlık/Mezartaşı, Konak/Ev, Cami, Medrese, Hamam ve Kalelerden oluşan toplam 108 adet taşınmaz kültür varlığı tanıtılmıştır (Aytekin, 2000: 66-73; Aytekin, 2005: 1297-1304; Aytekin, 2015: 138-145; Aytekin, 2017: 155-176; Aytekin, 2018: 375-390; Aytekin, 2018: 445-472; Aytekin-Kaya, 2019: 1196-1232; Kañçal-Ferrari, 2019: 39-60; Turgut, 2019: 31-37).

Bu bildirimizde; kendi verilerimize dayalı olarak günümüzde Ahaltsihe ilinin merkezinde yer almakta olan Ahaltsihe-Rabati Kalesi içerisinde yer alan Ahmediye Camii ve Medresesi ile hemen yakınındaki mahalle içerisinde bulunan Yusuf Paşa Çifte Hamamı hakkında Sanat Tarihi açısından etraflıca bilgi verilecektir.

¹ "Gürcistan'daki Tarihi Türk Eserlerinin Tespiti Projesi" T.C. Türk Tarih Kurumu Başkanlığınca yürütülmekte olan "Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi" kapsamında, Gürcistan'daki Kültür Varlıkları Envanteri'ne yönelik olarak, 2007-2010 yılları arasında; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Osman Aytekin, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Top ve günümüzde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde görev yapan Doç. Dr. Kemal İbrahimzade'den oluşan üç kişilik ekip tarafından sadece 2007 yılında arazi incelemeleri yapılabilmemiş ve karşılıklı işbirliğindeki aksamalardan dolayı proje tam olarak tamamlanamamıştır. Söz konusu projenin bizlere tevdi edilmesini sağlayan dönemin Türk tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu Hocamıza ve ekip arkadaşlarıma bir kez daha teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca, 2007 yılında bizimle arazi incelemelerine katılan Dr. İrine Elizbaraşvili ile Uzman Baduri Kupreışvili'ye ve Rabati Kalesi ile ilgili güncel bilgilerinden yararlandığım Ahaltsihe'den değerli dostum Sayın Beburi Gozalishvili'ye müteşekkirim.

Ahaltsihe-Rabati Kalesi

Tarihsel geçmişi Kalkolitik dönemine kadar indirgenen, 1628 yılında Çıldır Eyaleti'nin idari merkezi konumuna gelen Ahaltsihe-Rabati Kalesi; Gürcülerce geçmişte Lomi (Aslan) Kalesi olarak adlandırılır (Fotoğraf-6). Günümüzde Ahaltsihe ilinin merkezinde yer alan Rabat/Rabati Kalesi (İçkale/Stadel); Posof Çayı'nın kıyısında yükselmekte olup, kuzeyinde eski kentten oluşan mahalle, güneyinde ise modern kent yerleşmesi bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda, topoğrafik durumuna göre şekillenen kalenin toplam büyüklüğü yaklaşık 99.092 m² den oluşmaktadır (Fotoğraf-7). Günümüze bir kısmı ulaşabilen sur kalıntılarından anlaşıldığı kadarı ile kalenin çift surla çevreli olduğu söylenebilir. Kalenin Posof Çayına bakan kısmı daha korunaklı iken, eski kente bakan kısmının daha kolay ulaşılabilir olduğu anlaşılmaktadır. Kale, kendi içerisinde topoğrafik durumuna göre üç ayrı bölüm olarak şekillenmektedir. İlk bölümde kafeterya, otel, çeşitli sosyal tesisler ve kilisesi (10. yy.) dikkat çekmektedir. Orta bölüm kalenin en geniş ve daha elverişli kısmını oluşturmakta olup Ahmediye Camii ve Medresesi de bu kısımda bulunmaktadır. Biraz daha üst kısımda, 1937 yılında açılan ve son restorasyon sırasında yenilenen modern müze binası ve onun üstünde de kalenin zirvesini oluşturan yüksek kulesi ile dikkat çeken ve geçmişte idari kısım olarak işlev gördüğü anlaşılan iki katlı yapı yer almaktadır. 2007 yılındaki ziyaretimizde, oldukça harap durumdaki kalenin müzesi ve kilisesinin dışında aktif olmadığı, sur duvarlarının ve içerisindeki yapıların önemli ölçüde eski özelliklerini kaybettiği görülmüyordu. 2010-2012 yılları arasında baştan sona köklü bir restorasyon geçiren ve kısmen yeni mekanların eklendiği kalenin anıtsal giriş kapısı kuzey yönünden olup Osmanlıca kitabesine göre Hicri 1079/M. 1668 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf-8,9). Ana giriş kapısı, her iki yanda yer alan yüksek kuleleri ile koruma altına alınmıştır. Baştan sona surlar ile kuleleri düzgün kesme taş, kaba yontu taşı malzemeden olup kireç harcıyla örüldüğü izlenmektedir. Kale girişinin dışında tek başına yükselen kare kaideli ve çokgen gövdeli dairevi külaha sahip tuğla malzemeli minarenin ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir (Fotoğraf- 10). Ancak, buraya ait bir caminin varlığından söz edilebilir. 17. yüzyıl ünlü seyyahlarımızdan Evliya Çelebi Ahıska Kalesine ilişkin olarak şöyle der; "Taş bir kale, kale içinde 1100 kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han" diye tasvir eder. Bu durumda, kalenin mimari açıdan yaklaşık 1650'li yıllardan bu yana büyük değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır (Natsvlişvili, 2019: 231-267).

Ahmediye Camii: Tarihi Ahıska Kalesi'nin kuzey sur duvarlarına yakın, kalenin orta bölümünde bulunmakta olup batı yönündeki "L" biçimli iki katlı medresesi ile birlikte külliye olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Paşa (Ahmediye) Vakfı kayıtlarına göre, günümüze ulaşamayan kütüphaneye de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Caminin doğu yönünde bir şadırvana sahip olduğu eski fotoğraflardan tespit edilmektedir. Restorasyon sırasında söz konusu şadırvan tümüyle yenilenmiştir (Aytekin, 2018: 384-386; Kañçal-Ferrari, 2019: 346-355).

Caminin inşa kitabesi bulunmamakla birlikte, Ahıska hanedanından Çıldır Valisi Ahmed Paşa (1748-1759) zamanında yaptırıldığı kabul edilmektedir. Ahıska'nın 15 Ağustos 1828'de Ruslar tarafından alınmasından sonra minaresinin çatı seviyesine kadar sökülerek çan kulesi ve doğu cephesine

apsis eklenerek cami kiliseye dönüştürülmüş, Rusların bölgeden çekilmesinden sonra içinde taş eserlerin sergilendiği müze olarak işlevlendirilmiştir. 2010-2012 yılları arasında Gürcistan Hükümeti tarafından Ahalsihe Rabati Kalesi'nin kapsamlı restorasyonu esnasında, Gürcistan ile Türkiye'nin kültürel işbirliği çerçevesinde Ahmediye Camisi de restore edilerek, günümüzde içinde az sayıda taş eserlerin yer aldığı anıt müze olarak ziyarete açık bulunmaktadır (Fotoğraf- 11,12,13).

Son cemaat yeri bulunmayan, orijinalde kuzeybatı köşesinde kare kaideli tek minareli caminin harim mekânına ana giriş, kuzey cephesinin orta eksenindeki basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Kapı, üstten sivri kemerle kuşatılmış iki kanattan oluşmaktadır. Batı cephesinin orta ekseninde de, medreseye açılan düz kemerli ikinci bir kapısı daha bulunmaktadır. Her iki kapıya korkuluklu basamaklarla ulaşılmaktadır. Harim, 14.44x14.44 m ölçülerinde kare planlı olup kemerlerle desteklenen tromp geçişli tek kubbe ile örtülmüştür. Muhtemelen ahşaptan olan mahfil katı günümüze ulaşamamıştır (Plan-1).

İç mekân, cephe ve kubbe kasnağına açılan yuvarlak kemerli ve düz silmeli toplam 28 adet pencereyle aydınlatılmıştır. En yoğun uygulandığı cephe, medreseye açılan batı cephesidir. Sekiz köşeden oluşan kubbe kasnağında, cephelerinkinden daha küçük boyutlu ve yuvarlak kemerli toplam 12 adet pencereye yer verilmiştir. Ayrıca, günümüzde kapatılmış olsalar da kubbe kasnağının oturtulduğu kemer aralıklarında yuvarlak formlu pencerelerin varlığı izlenmektedir (Fotoğraf-14)

Kible duvarının orta ekseninde yer alan mihrap; tamamıyla düzgünkesme taş malzeme ile yapılmıştır. İki yandan sütuncelerle sınırlandırılan dikdörtgen görünüşlü mihrabın çerçevesi farklı düzenlerdeki silmelerle oluşturulmuştur. Asıl mihrap nişi, iki yandan sütuncelerle belirlenen yarım daire planlı olup mukarnas kavsara ile sonlanmaktadır. Mihrap üstten, yandaki silindirik gövdeli sütuncelerin bitiminden itibaren başlayan sivri kemerli bir alınlığa sahiptir (Fotoğraf-15).

Caminin dış cepheleri tamamen düzgün kesme taş malzeme ile kubbe ve içteki geçiş elemanlarının içleri dolgun tuğla ile inşa edilmiştir. Harim taban döşemesi betondan olup duvar yüzeyleri sıvasızdır.

Kuzey cephesinin orta ekseninde yer alan ve harime girişi sağlayan kapı, her iki yandaki mihrabiyeler ve pencere alınlıklarındaki süslemeler dışında oldukça sade olan caminin, Ahıskalı ustalar tarafından Osmanlı dönemi merkezi kubbeli ve tek minareli cami planında yapıldığı görülmektedir. Son cemaat yeri, mahfil katı ve minberi günümüze ulaşamamıştır. Kubbe, çan kelesi ve apsis yüzeyindeki kurşun kaplamalar restorasyonu sırasında kaldırılarak oldukça dikkat çekici altın sarısı metal levhalarla kaplanmıştır. Giriş merdivenleri ve pencere şebekeleri yenilenmiştir (Fotoğraf-16).

Ahmediye Medresesi: Ahmediye Camisinin yanı başında yer alan ve hemen sonrasında 1757/1758 yıllarında, Çıldır Valisi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan medrese, külliyenin bir elemanı olarak planlanmış olduğu anlaşılmaktadır (Aytekin, 2015: 142; Kançal-Ferrari, 2019: 356-359).

İki katlı ve revaklı yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzun kolu, doğu-batı doğrultusunda ise kısa kolu olmak üzere dıştan 8.00x55.00 m ölçüsünde “L” plana sahiptir ve düz örtüyle kaplanmıştır. Uzun kolun alt ve üst katlarında yedişer hücre bulunmaktadır ve tonoz örtülüdürler. Simetrik olarak altta on bir, üstte onar sütun üzerine oturtulmuş olan revaklar, birlerine demir levhalarla kenetlenirilmiş olup yuvarlak kemerli ve mukarnas kavsaralı başlıklara sahiptirler. Üst katın balkonu metal korkulukla çevrelenmiştir. Üst kata çıkış, iki kolun birleştiği kısımdan sağlanmıştır. Basık kemerli kapılarla girilen medrese hücrelerinin alt kattakileri cami avlusuna bakan biri büyük diğeri küçük tutulmuş pencerelerle aydınlatılmıştır. Üst kat hücreleri ise, batı cephelerine yerleştirilen ikili pencerelerle aydınlatılmıştır. Hücrelerin içleri sıvalı olup, ocak ve gömme dolap nişleri dikkat çekmektedir. Kısa kanadın zemin katında beş adet talebe hücresi vardır. Üst katın düzenlenişi farklı olup ortada eyvan ve her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş iki oda yer almaktadır. Bu odaların üst örtülerinin önemli bir bölümü kubbe ile kapatılmıştır (Plan-2; Fotoğraf-1, 18).

Baştan sona düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan yapı, 2010-2012 yılları arasında Gürcistan hükümeti tarafından köklü restorasyona tabi tutulmuştur. Restorasyon öncesinde saman balyaların konduğu medrese, günümüzde işlevsiz olarak ziyaretçilere açık bulunmaktadır.

Çifte Hamam: Yusuf Paşa Hamamı olarak da bilinen yapı, Rabati iç kalesinin yaklaşık 300 kuzeybatı yönünde, Rabati Mahallesi olarak bilinen meskun mahallin içerisinde yer almaktadır. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. BOA kayıtlarından öğrenildiğine göre, Çıldır Valilerinden Yusuf Paşa zamanında (1732-1744) yaptırılmıştır. Yapının hangi tarihlerde işlevini kaybettiği tespit edilememiştir (Aytekin, 2015: 141-145; Kañçal-Ferrari, 2019: 324-335).

Doğru-batı doğrultusunda gelişen düzgün olmayan dikdörtgen bir çerçeve içerisinde şekillenen yapı, 27.80x28.20 m ölçüsünde ve çifte hamam şeklinde düzenlenmiş olup toplam sekiz mekandan oluşmaktadır. Çifte hama girişler, aynı cepheden sağlanmıştır. Her biri dörder mekandan oluşan hamamın, girişe göre sol taraftakinin kadınlara, sağ yanındakilerin ise erkeklere ait olduğu anlaşılmaktadır. Tromp geçişli kubbe ile örtülen erkekler kısmının soyunmalık ünitesinin tepe noktasında çokgen formlu aydınlatma feneri dikkat çekmektedir. Kubbeye elverişli olmayan küçük mekanların üstleri tonoz örtüye ile kapatılmıştır. Soyunmalık, ılık ve sıcaklık şeklinde sıralanan kısımlar, özellikle erkeler bölümünde, dört eyvanlı ve köşe hücreli plan şemasıyla klasik Osmanlı hamam geleneğinin tekrarlandığı izlenmektedir. Sıcaklığın ortasında on iki köşeli göbek taşının varlığı da bu şemayı desteklemektedir. Bu bölümün ortası kubbe, eyvanlar tonoz, köşe hücreleri ise küçük ebatlı kubbelerle örtülmüştür. Erkekler bölümünün arkasında yer alan külhanın arka duvarı yıkılmış bulunmaktadır. Hamamın cepheleri moloz taş, yer yer düzgün kesme taş, şipoli malzeme ve üst örtü sisteminde dolgu tuğla kullanılmıştır. İç kısımları sıvanmış ve badanalanmıştır ancak günümüzde oldukça bozuk durumdadır (Plan-3; Fotoğraf-19,20,21).

2007 yılında ilk kez inceleme fırsatı bulduğumuz hamamın o dönemde oldukça harap bir şekilde olduğu görülmüştü. Basit ahşap kapılarla korunmaya çalışılan yapının özellikle kubbeli örtü sisteminin yıkılması sonucu doğal bozulmalara maruz kalmıştır. Hamamın, yerden ısıtma sistemi ve su taşıma

künkleri tamamen bozulmuştur. En son 2017 yılı bölge araştırmaları sırasında içinde bulunduğu olumsuz koşulların pek değişmediği görülmüştür. Sadece, yıkılmış olan kubbenin yerine basit bir işçiliğe sahip sac örtüden oluşan geçici koruma önlemi alındığı izlenmektedir (Fotoğraf-22).

Sonuç

Ülkemizden Gürcistan'a; Artvin-Kemalpaşa'daki Sarp Kara Sınır Kapısı (1989), Ardahan-Posof'daki Türkgözü (1995) ve Çıldır'daki Aktaş (2015) kara sınır kapılarının yanı sıra, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (2017) bağlantısı ile deniz ve hava yolu bağlantıları sayesinde her daim ulaşılması kolay bir konumda bulunmaktadır.

Yakın komşumuz olan Gürcistan ile ileri sayılabilecek ticari ilişkilerimiz bulunmaktadır. Ancak, kültürel işbirliğimizin istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Başta Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olarak diplomasi alanında daha etkin çalışarak, karşılıklı menfaatler doğrultusunda ikili ilişkilerimizin kültürel amaçlı da geliştirilmesi yararlı olacağı kanaatindeyim. Bu gelişimlere en fazla katkı sunacak olan, bölgeyi bilen biz akademisyenlere düştüğü de bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Ancak, dönemin hassasiyetlerini gözetmeden, olur olmaz açıklamalar, ilk etapta milli değerlerimizi koruduğumuz imajını verse de, uzun vadeli iyi sonuçlar doğurmadığı açıktır. Bu anlayış her iki ülke için geçerli olmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, yakın komşularla her türlü işbirliği kurmakta ve gayret etmektedir. TİKA ve Yunus Emre Enstitüleri ile çok sayıdaki Türk işadamları sayesinde, Gürcistan'a yönelik olarak birçok yatırımlar yapılmakta, Gürcistan uyruklu vatandaşlara Türkçe öğrenme fırsatı sunulmaktadır. Üniversiteler arasında işbirlikleri kurulmakta, karşılıklı öğrenci değişimleri gerçekleştirilmektedir. Bizim meslek açısından ise, önemli bir potansiyele sahip Gürcistan'ın tarihi kültürel varlıklarına yönelik araştırmaların çok yetersiz olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu boşluğu gören Avrupa ülkeleri, özellikle Gürcistan'da devam etmekte olan kazıları desteklemekte, uzmanlarını bulundurmakta, restorasyon çalışmalarında yer almaktadırlar. Yani, SSCB'nin yakın sayılabilecek zamanda dağılmasının ardından oluşan boşluk, hiç vakit kaybetmeden doldurulmuştur.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi akademisyenleri olarak, 2007 yılında tüm zorlukları göğüsleyerek Gürcistan'da yapmış olduğumuz çalışmalar sayesinde, Ülkemiz için yeni literatür kazandırılmış, öncü olmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki gayretlerimiz hiç aksatılmadan devam etmekte ve genç doktora öğrencilerimizi yeni araştırma konularına yönlendirerek, başta Türk-İslam medeniyetine ait kültür varlıkları olmak üzere, tüm kültür kalıntılarını tanıma, arşivlerinden yararlanma; tarihi coğrafyayı yerinde görme ve anlama hedefimiz sürdürülmektedir.

16. yüzyılın ikinci yarısında Ahıska ve çevresine egemen olan Osmanlı idaresi, yörede çok sayıda Türk- İslam Sanatına ilişkin taşınmaz kültür varlıkları inşa etmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının ardından söz konusu bölge kaybedilmiş olsa da Müslüman halk özellikle cami mimarisinin yapımını, 1944 yılında gerçekleşen Rus yönetimi tarafından Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürülmelerine kadar devam ettirmiştir. Bu tarihi itibarıyla başta dini yapılar olmak üzere, tüm kültürel miras gerçekten garip ve işlevsiz kalmıştır.

Kaynakça

- Aytekin, O. (2000). “Ortak Bir Kültürün Güzel Coğrafyası Acara”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 7, s. 66–73.
- _____ (2005). Komşumuz Acara’da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Cilt: II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.1297–1304.
- _____ (2015). “Gürcistan'daki Osmanlı ve Sonrasına Ait Taşınmaz Kültür Varlıkları”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı-VIII*, Sayı:78, s.138-145.
- _____ (2017). “Gürcistan’daki Tarihi Camilerin Türk-İslam Sanatındaki Yeri”, *Uluslararası Gürcistan’da İslamiyet’in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, s.155-176.
- _____ (2018). “Komşumuz Gürcistan’daki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisinden Örnekler”, 2. *Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, (Editörler: Ö.Oktay Çerezci-H. Katipoğlu) İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, s.375-390.
- _____ (2018). “Şota Rustaveli Dönemi (12-13. Yüzyıllar) Mimari Açından Anadolu-Gürcistan İlişkilerine Bakış”, *Uluslararası Şota Rustaveli 850. Yılı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2018, s. 445-472.
- Aytekin, O.- Kaya, M. (2019). “Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi’nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *ISPEC 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, 20 Aralık- 22 Aralık*, Van, s.1196-1232.
- Abduladze, T. (1999). “XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri Hakkındaki Osmanlı Belgeleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 622-630.
- Altundağ, Ş. (1952). “Osmanlı İdaresi ve Gürcüler”, *AÜDTCFD*, C. X, Ankara, s. 79-90.
- Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, C. VII, İstanbul.
- Alasania, G. (2002). “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, s. 793-797.
- Andrews, P. A. (1992). *Türkiye’de Etnik Gruplar* (Çev. M. Küpüşoğlu), İstanbul.
- Attar, A. (2002). “Atatürk’ün Kafkasya Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XVI, Ankara, s. 256-262.
- Bala, M. (1948). “Gürcistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, s. 837-845.

- Bekadze, S. (2014). *XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Abıska Sancağı'nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Berdzenişvili, N. -Canaşia, S. (1997). *Gürcistan Tarihi* (Çev. H. Hayrioğlu), İstanbul.
- Bilgili, A.S. (2011). *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara.
- Braund, D; Nelson, C. (1994). *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*, Oxford.
- Brosset, M.-F. (1849). *Histoire de la Géorgie* Académie des Sciences, C. I. Petersbourg.
- Budak, M. (1999). "Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 594-612.
- Büntürk, S. (2007). *Rus Türk Mücadelesinde Abıska Türkleri*, Ankara,
- Çakmak, M- A. (1999). "XVIII. Yüzyılda Kafkasya", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 613-621.
- Çiloğlu, F. (1993). *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul.
- Erzen, A. (1984). "Eski Çağ Tarihinde Karadeniz", *Eski Çağ Tarihi Hakkında 4 Konferans*, İstanbul, s. 53-69.
- Dursun, D.-Hüsamettin, M. K. (1996). "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, s. 310-316.
- Eğilmez, S. (2002). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcistan", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara, s. 705-712.
- "Gürcistan", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Türkiye-Gürcü İş Konseyi Raporu*, s. 1-13
- "Gürcistan'ın Siyası Görünümü", *T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası*.
- Gölen Ç. (1996). H.B.; *Abıska'nın Elden Çıkışı*, T.C. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Gümüş, N. (1999). "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 326-335.
- _____ (2002). "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara, s. 713-721.

- _____ (2019). Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış, *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul.
- Güzeloğlu, H. (2019). Kafkaslara Açılan Kapı-Ahıska'da Osmanlı'nın Edebi Mirası, *Sürgünün 75. Yılında Türkler Sempozyumu 16-17 Kasım 2019*, (Editör: R.Mürseloğlu), İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, s.122-139.
- Kançal-Ferrari, N. (2019). *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, 324-359.
- Kaya, A.İ. (2020). Muhimme Defterlerinde Osmanlı-Gürcü İlişkileri (1698-1703), *Tarih Boyunca Anadolu Gürcistan İlişkileri Sempozyumu* (Editörler: M.İşıklı, R.Akarsu, E.Yavuz, E.Yurttaş), Ankara: Bilgin Yayınları, s.11-30.
- Kılıç, O. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, Elazığ.
- _____ (2020). 1578-1590 Osmanlı-Safevi Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresi'ni Yerleştirme Çabaları Ve Yeni Kurulan İdari Taksimat Üniteleri, *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri* (Editör: İ.Tellioglu-R.Kavrelişvili), Trabzon: Serender Yayınları, s.83-114.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fetih (1451-1590)*, Ankara.
- Koday, S.- Koday, Z.-Karakuzulu, Z. (2007). "Gürcistan'da Batum-Poti Arasında Coğrafi Gözlemler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 19-38.
- Lang, D. M. (1997). *Gürcüler* (Çev. N. Domaniç), İstanbul.
- Miminaşvili, O. (1999). *Gürcistan'da Etnoğrafik Yolculuk* (Çev. H. Özkan), İstanbul.
- Natsvlişvili, N. (2019). Ahalsihe, *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918*, (Editör: D. Hoştarıa), Tbilisi: George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları.
- Özder, A. M. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, Erzurum.
- Özkan, A. (1968). *Gürcüstan*, İstanbul.
- Sanikidze, G. (2015). "Muslims Minorities of Georgia", s.489-509.
- Salia, K. (1983). *History of the Georgian Nation*, Paris.
- Saray, M. (1997). "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, s. 3, İstanbul, s. 1-27.

Sarı, M. (2014). *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara.

_____ (2020). Türk-Gürcü İlişkilerinde Ahıska (1918-1921), *Yeni ve Yakın Çağda Türk –Gürcü İlişkileri* (Editör: İ.Tellioğlu-R.Kavrelişvili), Trabzon: Serender Yayınları, s.458-482.

_____ (2015). "Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.46, s.153-179.

Sürmeli, S. (2001). *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara.

Şengelia, N. (1998). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", *Çveneburi Dergisi*, S. 29, Temmuz-Eylül, s. 12-17.

Şengelia, N (1999). "Mufassal-i Defter-i Liva-i Acara-i Uliya ve Sufla", *Çveneburi Dergisi*, S. 33, Temmuz-Eylül, s. 17-21.

_____ (2000). "Acara Hakkındaki Osmanlı Defterleri", *Çveneburi Dergisi*, S. 37, Temmuz-Eylül, s. 17-20.

Turgut, B. (2019). Ahıska Vakıfları, *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul: T.C. Kültür Ve Turizm bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, s.31-37.

Üstünyer, İ. (2010). *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekan, Kimlik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları

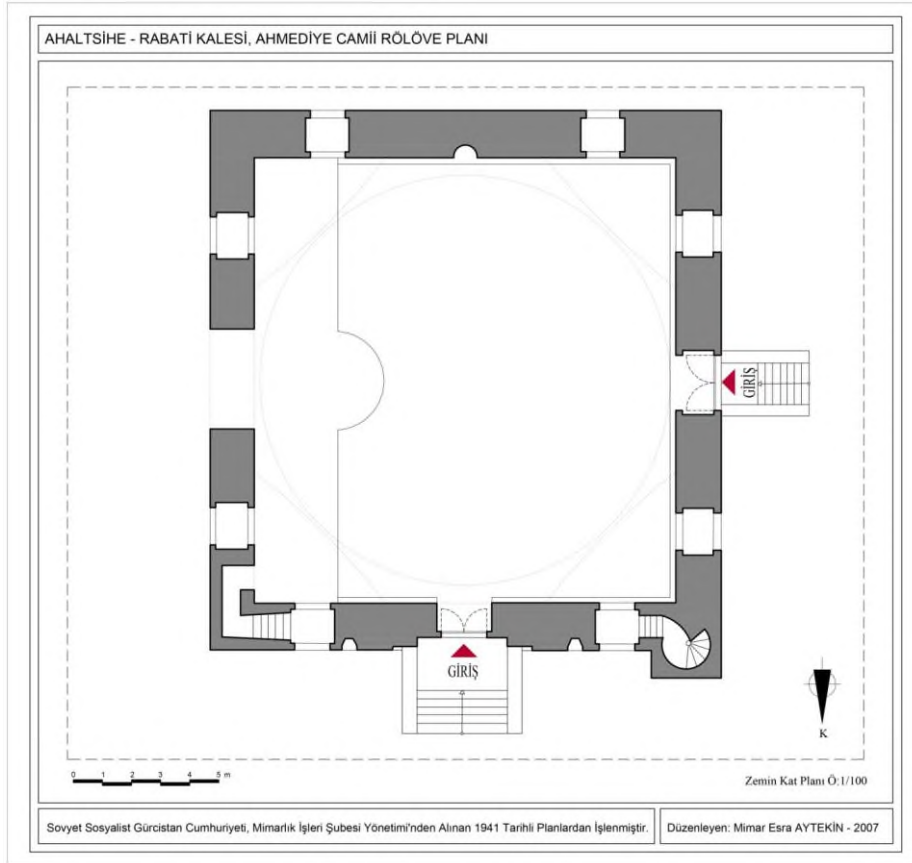
İzettegil, E. (2013). Ahıska Sorununun Gelişim Süreci, Uluslararası Boyut Kazanması ve Son *Gelişmeler*, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 54, s.2697-2706.

Yağcı, Z. G. (2005). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Ankara, s. 554-563.

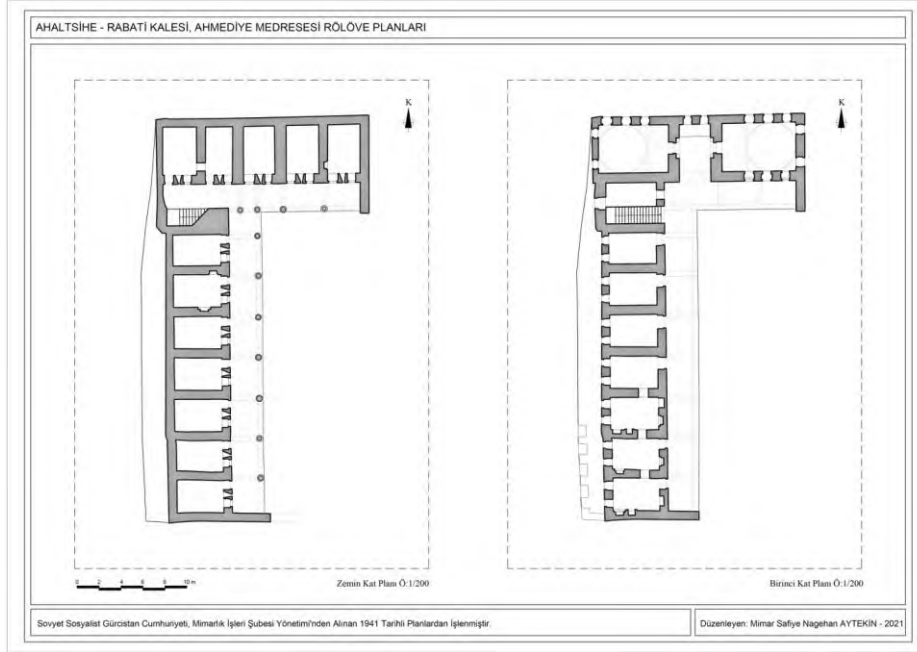
Şekil, Plan, Resim ve Fotoğraflar

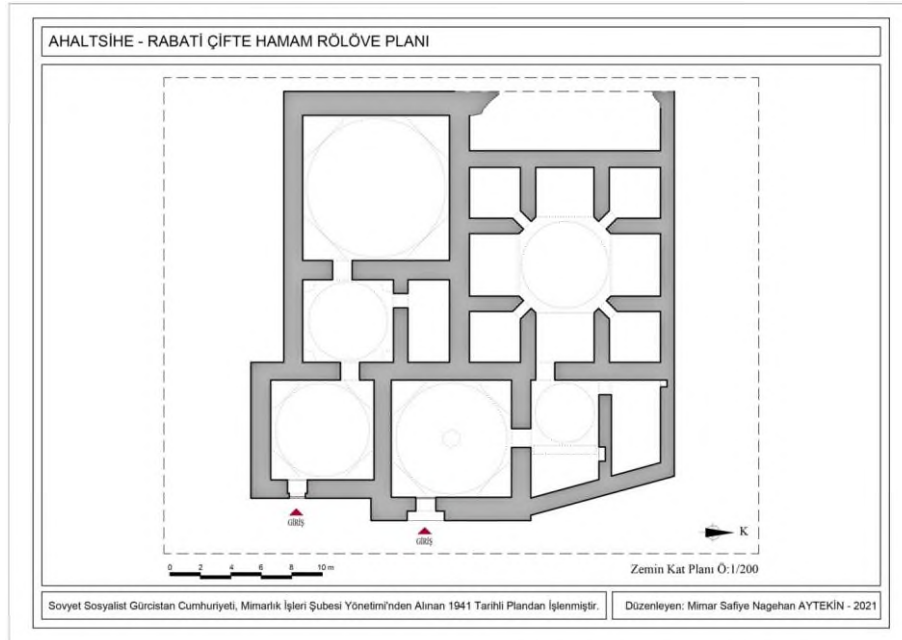
Şekil 1: Gürcistan Bölgeleri, Erdoğan Şenol'dan

Plan 1

Plan 2

Plan 3

Resim 1: Ahalsihe Rabati Kalesinin Ruslar Tarafından Kuşatılması (Yanuariy Suhodolskiy, Sankt Petersburg Askeri Müzesi'nden)

Fotoğraf 2: Ahalsihe Rabati Kalesi, 2007 Yılı Çalışmasından

Fotoğraf 3: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2007 Yılı Çalışmasından

Fotoğraf 4: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2014 Yılı Ziyaretimizden

Fotoğraf 5: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2017 Yılı Çalışma Ekipleriyle

Fotoğraf 6: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Gürcistan Ulusal Müzesi Arşivinden

Fotoğraf 7: Ahlatiye Rabati Kalesi Genel Görünüm, 2014

Fotoğraf 8: Ahlatiye Rabati Kalesi, Ahmediyeh Camii ve Çevresi, 2014

Fotoğraf 9: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 10: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Ana Giriş Kapısı, 2014

Fotoğraf 11: Ahmediye Camii, Gurgistan Ulusal Müze Arşivinden, 1982

Fotoğraf 12: Ahmediye Camii, Restorasyon Öncesi, 2007

Fotoğraf 13: Ahmediye Camii ve Medresesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 14: Ahmediye Camii Harimi, 2007

Fotoğraf 15: Ahmediye Camii Mihrabı, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 16: Ahmediye Camii Cümle Kapısı, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 17: Ahmediye Medresesi, Restorasyon Öncesi, 2007

Fotoğraf 18: Ahmediye Medresesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 19: Çifte Hamam, 2007

Fotoğraf 20: Çifte Hamam, 2007

Fotoğraf 21: Çifte Hamam Kubbesi, 2007

Fotoğraf 22: Çifte Hamam Kubbesi, 2017